

УДК 378.147

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.6/27.204654>**Олена НЕВМЕРЖИЦЬКА,**
orcid.org/0000-0002-9911-9735

доктор педагогічних наук,

доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) *nhelen750@gmail.com*

МЕДІАОСВІТА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Статтю присвячено висвітленню проблеми формування критичного мислення особистості в сучасних умовах інформаційного вибуху. Констатовано, що в умовах стрімкого розвитку інформації актуалізуються завдання формування здатності особистості до її пошуку, аналізу і правильного застосування. Названо позитивні та негативні впливи мас-медіа на особистість. Зокрема, встановлено, що за умови грамотного використання вони сприяють духовному збагаченню дітей та молоді, їхньому соціальному зростанню, збагаченню знань, удосконаленню розумових операцій, формуванню професійної спрямованості особистості тощо. Натомість за неправильного використання медіа відривають людей від реальності, формують неправильні ціннісні орієнтири, культивують почуття помсти, навчають агресії, формують стереотипи, провокують нездатність вирізняти віртуальну реальність стосовно реальної дійсності. Мас-медіа створюють умови для спрощеного отримання знання, привчають до споживацтва, гальмують розвиток особистості тощо. Екранні медіа можуть негативно впливати і на фізичний стан особистості, спричиняючи зниження зору, зменшення рухової активності, появу неврозів тощо.

Оскільки в умовах інформатизації суспільства уникнути впливу мас-медіа неможливо, доведено важливість медіаосвіти як важливого засобу подолання негативних впливів, викликаних споживанням інформації. Встановлено, що нині важливо навчити особистість правильно та критично сприймати доволішні впливи. Тому важливим завданням медіаосвіти стає формування критичного мислення особистості.

Наведено приклади програм розвитку критичного мислення особистості засобами медіаосвіти та констатовано, що педагоги можуть послуговуватися різними технологіями формування критичного мислення. Це важливо робити, адже особистість, яка навчиться критично мислити, комфортніше та впевненіше буде почуватися у реальному житті, адже уникатиме маніпулятивних впливів ззовні.

Ключові слова: критичне мислення, медіаосвіта, інформація, медіатекст, мас-медіа, маніпуляція.

Olena NEVMERZHITSKA,
orcid.org/0000-0002-9911-9735

Doctor of Pedagogical Sciences,

Associate Professor of the Department of General Pedagogy and Preschool Education

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

(Drohobych, Lviv region, Ukraine) *nhelen750@gmail.com*

MEDIA EDUCATION AS A MEANS OF FORMING A PERSON'S CRITICAL THINKING

The article is devoted to covering the problem of formation of a person's critical thinking in the modern conditions of information explosion. It is stated that in the conditions of rapid development of information, the tasks of forming a person's ability to search, analyze and correctly apply it are actualized. Positive and negative influences of mass media on personality are listed. In particular, it is proved that, when used correctly, they contribute to the spiritual enrichment of children and youth, their social growth, the enrichment of knowledge, the improvement of mental operations, the formation of professional orientation of the individual, etc. However, misuse of the media deters people from reality, forms the wrong value orientations, cultivates feelings of revenge, teaches aggression, generates stereotypes, provokes the inability to distinguish virtual reality from actual reality. Mass media create conditions for simplified acquisition of knowledge, accustom people to consumerism, inhibit personal development, etc. Screen media can also adversely affect the physical condition of the individual, causing diminished vision, decreased motor activity, the appearance of neuroses, etc.

As it is impossible to avoid the influence of mass media in the conditions of informatization of society, the importance of media education as an important means of overcoming the negative influences caused by the consumption of information has been proved. It is established that in modern conditions it is important to teach a person the right and critical perception of surrounding influences. Therefore, an important task of media education is the formation of critical thinking of the individual.

Examples of programs of development of a person's critical thinking by means of media education are given and it is stated that teachers can use different technologies of formation of critical thinking. This is an important task, because people who will learn to think critically will be more comfortable and confident in real life, as they will avoid manipulative influences from the outside.

Key words: critical thinking, media education, information, media text, mass media, manipulation.

Постановка проблеми. Сучасний світ характеризується стрімким зростанням кількості інформації, обсяг якої щорічно зростає втричі. Людина опиняється під її пресом і часто їй важко переосмислити все, що чує, бачить, сприймає. Якщо ще півстоліття тому основну інформацію особистість черпала із друкованої продукції, то нині перевага надається аудіовізуальним засобам (телебачення, Інтернет тощо), які через зображення і звук часто здатні створити нову реальність.

Окрім цього, зважаючи на інформаційний вибух, важливим умінням сучасної людини стає здатність до пошуку, аналізу і правильного застосування необхідної інформації. Нині стає неможливим завчити необхідну інформацію, адже її дуже багато. До того ж швидкий розвиток науки і техніки призвів до ситуації, коли інформація швидко старіє та стає неактуальною. А тому особистість має бути готовою до того, щоб постійно навчатися, постійно віднаходити необхідні знання.

Засоби масової інформації нині стали одним з агентів освіти, адже транслюють соціальні норми та цінності, які превалюють у суспільстві. У цьому контексті американський вчений Р. Харріс зазначає: у мас-медіа завжди відображаються домінуючі у суспільстві цінності. Зміна суспільних цінностей завжди відображається у мас-медіа, які справедливо можна вважати каталізатором змін суспільної моралі (Харріс, 2001: 161).

«Функцією мас-медіа є підтримка в масовій свідомості домінантною в цьому суспільстві моделі світу, яка будується на героях, на розрізненні правильних і неправильних вчинків і на інформаційному порядку денному, центральному понятті керування масовою свідомістю» (Медіаосвіта, 2012: 284). З огляду на це, завдяки мас-медіа можна формувати, а також змінювати ціннісні орієнтації та життєві настанови людини. І очевидно, що це можна робити як на її користь, так і на шкоду, адже сучасні аудіовізуальні ЗМІ здатні маніпулювати свідомістю і поведінкою цілих народів. Власне, з подібною ситуацією стикнулися й українці у період передвиборної президентської кампанії 2019 р.

Аналіз досліджень. На маніпулятивні впливи мас-медіа звертали увагу як вітчизняні, так і зарубіжні вчені: Є. Доценко, С. Кара-Мурза, А. Карпов, Б. Потятиник, М. Присяжнюк, Р. Харріс та ін. Вони, зокрема, наголошували на маніпулятивних впливах телебачення як засобу, що за впливовістю переважає інші канали масової комунікації. К. Поппер, наголошуючи на всемогутності телебачення, називав його «наймогутнішою силою», «замін-

ником голосу Бога» (Popper & Condry, 1994: 26). Очевидно, що в сучасних умовах телебачення поступово витісняється Інтернетом, однак його впливи й надалі залишаються значними.

Зважаючи на такий стан речей, сучасні науковці шукають шляхи подолання негативного впливу мас-медіа загалом і телебачення зокрема на особистість. Зазначена проблематика стала предметом досліджень О. Волошенюк, В. Іванова, Г. Лещук, Г. Онкович, О. Федорова, Я. Шугайло та ін. Дослідники пропонують різні шляхи розв'язання зазначеної проблеми, серед яких – інформування особистості про особливості ЗМІ, розумне обмеження у споживанні мас-медіа тощо. Одним з найбільш продуктивних шляхів долання негативного впливу мас-медіа є також формування критичного мислення особистості. Власне, усі ці ідеї продукуються у межах медіаосвіти як специфічної, автономної галузі знань у педагогічній теорії та практиці, метою якої є навчання теорії і практичних умінь для опанування сучасних засобів масової комунікації (Медіаосвіта, 2012: 348).

Мета статті – розглянути роль медіаосвіти у формуванні критичного мислення особистості.

Виклад основного матеріалу. Можливості мас-медіа, особливо екранних, значні. За умови грамотного використання вони сприяють духовному збагаченню дітей та молоді, їхньому соціальному зростанню, збагаченню знань, удосконаленню розумових операцій, формуванню професійної спрямованості особистості тощо.

Однак будучи важливим агентом соціалізації, за неправильного використання медіа відривають людей від реальності, формують неправильні ціннісні орієнтири, культивують почуття помсти, навчають агресії, формують стереотипи, провокують нездатність вирізняти віртуальну реальність стосовно реальної дійсності. Мас-медіа створюють умови для спрощеного отримання знання, привчають до споживацтва, гальмують розвиток особистості тощо. Екранні медіа можуть негативно впливати і на фізичний стан особистості, спричиняючи зниження зору, зменшення рухової активності, появу неврозів тощо.

З огляду на це перед суспільством стоїть завдання захисту громадян від шкідливого впливу надлишку інформації, що транслюється мас-медіа. На це спрямовується законодавство держави, робота державних органів. Однак в епоху Інтернету обмежити доступ особистості до інформації неможливо. Та зрештою й не потрібно. Недоцільно захищати дітей і молодь від впливу мас-медіа, обмежуючи час користування ними, більш продуктивно навчити молодь

грамотно взаємодіяти з медіаінформацією, оцінювати її та протидіяти спробам маніпулювання.

Важливим засобом подолання негативних впливів мас-медіа на особистість є медіаосвіта. Її метою є формування в особистості умінь свідомого, відповідального і критичного користування засобами масової комунікації, а також самостійного творення медіаінформації.

Нині немає єдиної теорії медіаосвіти. Зокрема, виділяються такі медіаосвітні підходи, як: захисний, що охоплює ін'єкційну, ідеологічну та естетичну теорії медіаосвіти; аналітичний, до якого належать теорія формування критичного мислення, семіотична, культурологічна та соціокультурна теорії; практичний, відображений у всіх концепціях медіаосвіти (Федоров, 2004).

Безперечно, що задля збалансованості медіаосвітнього процесу варто враховувати вимоги всіх підходів. Однак у ситуації, коли уникнути напливу інформації з різних джерел стає неможливим, варто навчити особистість правильно та критично сприймати довколишні впливи. Тому зростає роль теорії формування критичного мислення, в основі якої – навчання аудиторії «декодувати» медіатексти.

На переконання О. Пометун, критичне мислення – це «окремий тип мислення, який характеризується активністю, цілеспрямованістю, самостійністю, дисциплінованістю та рефлексивністю та передбачає розвиток у процесі навчання здатності людини: визначати проблеми, аналізувати, синтезувати, оцінювати інформацію з будь-яких джерел, висувати альтернативи й оцінювати їх, обирати спосіб розв'язання проблеми чи власну позицію щодо неї й обґрунтовувати свої погляди, робити свідомий вибір і діяти» (Пометун, 2018: 94).

У контексті медіа і медіатекстів критичне мислення – це складний рефлексивний процес мислення, який включає асоціативне сприймання, синтез, аналіз і оцінку механізмів функціонування медіа в соціумі, а також медіатекстів, що надходять до людини через засоби масової комунікації. При цьому розвиток критичного мислення – не кінцева мета медіаосвіти, а її постійний компонент (Федоров, 2007: 42).

У процесі медіаосвіти особистість може навчитися селективно обирати медіатексти, аналізувати їх, правильно інтерпретувати, оцінювати достовірність інформації, яку вони транслюють, віднаходити приховані смисли, виявляти маніпулятивні впливи, формулювати самостійні судження щодо медіатексту, а також творчо використовувати отримані відомості. Усі ці вміння притаманні лише

медіаграмотній людині. Отже, медіаграмотна особистість здатна шукати альтернативні джерела інформації, вміє використовувати мас-медіа з користю та для задоволення, не стає об'єктом маніпуляції з боку ЗМІ тощо (Buckingham, 2003: 13).

Медіапедагогами розробляються окремі методи та технології розвитку критичного мислення аудиторії. Проаналізуємо окремі з них.

Російськими медіапедагогами (Рижих, 2011; Федоров, 2004) розроблено проблемні методи аналізу медіатекстів, які можна використовувати не лише в процесі медіаосвіти, але й для аналізу будь-яких текстів, у т.ч. і навчальних. Назвемо окремі з них:

- автобіографічний метод передбачає опис взаємин, переживань, почуттів, спогадів, асоціацій, викликаних медіатекстом;
- ідентифікаційний аналіз полягає у розпізнанні прихованих повідомлень у медіатекстах;
- ідеологічний та філософський аналіз, що передбачає розгляд зазначених аспектів медійної сфери;
- іконографічний аналіз – це розгляд зображення з медіатексту у зв'язку із семіотичним аналізом;
- культивацийний аналіз як технологія прийомів створення умов для легшого визначення аудиторією своїх думок, очікувань та оцінок;
- семіотичний аналіз або ж аналіз мови знаків і символів у медіатекстах;
- структурний аналіз, що передбачає розгляд систем, відношень, форм медіакультури та медіатекстів;
- сюжетний аналіз або розгляд сюжетів і фабул медіатекстів;
- контент-аналіз, що передбачає кількісне дослідження медіатекстів;
- аналіз стереотипів, що полягає у з'ясуванні стереотипного зображення людей, подій, ідей тощо у медіатекстах;
- аналіз культурного контексту – це інтерпретація культурних чинників, що мали вплив на точку зору автора медіатексту;
- аналіз персонажів, що передбачає розгляд характерів, мотивів поведінки і дій персонажів медіатекстів тощо.

Натомість програма розвитку критичного мислення дітей щодо мас-медіа “Primary Media Education”, розроблена у Британському Інституті Фільму, базується навколо низки ключових питань:

1. Хто комунікує і для чого? (медійні інститути).

2. Які існують типи, види і категорії медіа? (типологія медіа).

3. Як медіа проєктуються і здійснюються? (технологія творення медіа).

4. Як розуміти, про що йдеться? (мова медіа).

5. Хто відбирає медіа і яким шляхом? (споживачі мас-медіа).

6. Які сфери представляє медіа? (зміст мас-медіа) (Strykowski, 2002: 20–21).

У процесі медіаосвіти можна послуговуватися різними технологіями формування критичного мислення. Це важливо робити, адже особистість, яка навчиться критично мислити, комфортніше та впевненіше буде почуватися у реальному житті, адже уникатиме маніпулятивних впливів ззовні.

Висновки. Отже, в умовах інформаційного вибуху актуалізуються завдання навчання особистості правильно відбирати, сприймати та користуватися інформацією, яка надходить з різних джерел, у т.ч. і мас-медіа. Для цього важливо розвивати в особистості критичне мислення, яке допоможе їй грамотно інтерпретувати інформацію, встановлювати її достовірність, виявляти маніпулятивні впливи, формулювати власну точку зору щодо отриманої інформації, а також творчо використовувати отримані відомості. Розвиток критичного мислення має здійснюватися освітніми інституціями. При цьому надзвичайно продуктивно це можна робити в межах медіаосвіти на прикладах медіатекстів різних жанрів та різного призначення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Медіаосвіта та медіаграмотність / ред.-упор. В. Іванов, О. Волошенюк. Київ : Центр вільної преси, 2012. 352 с.
2. Пометун О. Критичне мислення як педагогічний феномен. *Український педагогічний журнал*. 2018. № 2. С. 89–98.
3. Рьжих Н. Использование медиаобразования в воспитании детей. Таганрог : Изд-во Таганрогского государственного педагогического института. 2011. 232 с.
4. Федоров А. Медиаобразование и медиаграмотность. Таганрог : Изд-во Кучма, 2004. 340 с.
5. Федоров А. Развитие критического мышления в медиаобразовании: основные понятия. *Инновации в образовании*. 2007. № 4. С. 30–47.
6. Харрис Р. Психология массовых коммуникаций. Санкт-Петербург : прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. 448 с.
7. Buckingham D. Media Education: Literacy, Learning and Contemporary Culture. Cambridge, UK : Polity Press, 2003. 232 p.
8. Popper K., Condry J. La télévision : un danger pour la démocratie, traduit de l'anglais. Paris : Anatolia, 1994. 93 p.
9. Strykowski W. Pedagogika i edukacja medialna w społeczeń

REFERENCES

1. Mediaosvita ta mediagramotnist [Media Education and Media Literacy] / (Ed.) V. Ivanov, O. Voloshenjuk. Kyiv: Centr vilnoji presy, 2012. 352 p. [in Ukrainian].
2. Pometun, O. Krytychne myslennja jak pedagogichnyj fenomen [Critical thinking as a pedagogical phenomenon]. *Ukrainian Pedagogical Journal*, 2018, Nr 2, pp. 89–98 [in Ukrainian].
3. Ryzhikh, N. Ispolzovanie mediaobrazovanija v vospitanii detej [The use of media education in the upbringing of children]. Taganrog: Izd-vo Taganroгskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo instituta. 2011. 232 p. [in Russian].
4. Fedorov, A. Mediaobrazovanie i mediagramotnost [Media Education and Media Literacy]. Taganrog: Izd-vo Kuchma, 2004. 340 p. [in Russian].
5. Fedorov, A. Razvitie kriticheskogo myshlenija v mediaobrazovanii: osnovnye ponjatija [The development of critical thinking in media education: basic concepts]. *Educational innovation*, 2007, Nr 4, pp. 30–47 [in Russian].
6. Harris, R. Psihologija massovyh kommunikacij [The Psychology of Mass Communications]. Sankt-Peterburg: prajm-EVROZNAK, 2001. 448 p. [in Russian].
7. Buckingham, D. Media Education: Literacy, Learning and Contemporary Culture. Cambridge, UK: Polity Press, 2003. 232 p.
8. Popper, K., Condry, J. La télévision : un danger pour la démocratie, traduit de l'anglais. Paris: Anatolia, 1994. 93 p.
9. Strykowski, W. Pedagogika i edukacja medialna w społeczeń